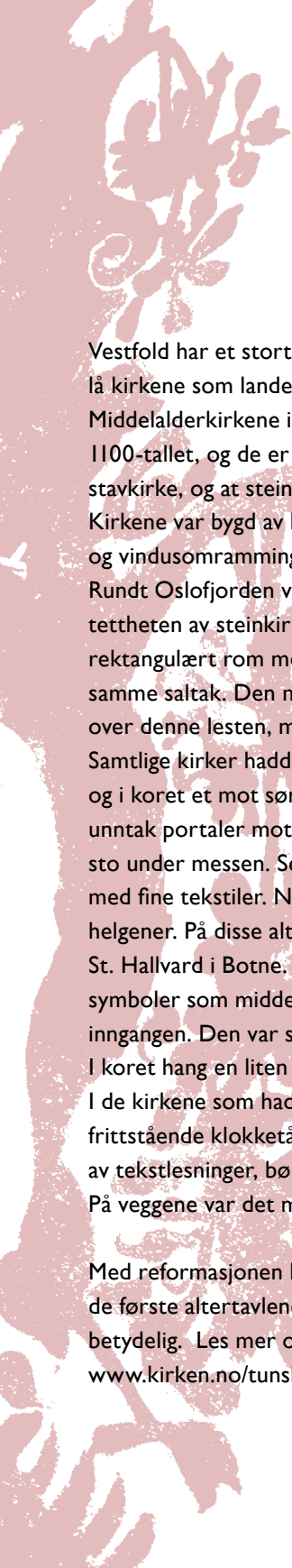

Vestfolds vakre
MIDDELALDERKIRKER

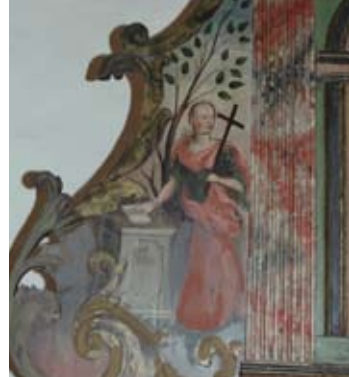

Vestfold har et stort antall bevarte middelalderkirker. Pusset og hvitkalket lå kirkene som landemerker, i kontrast til vanlige menneskers lave årestuer. Middelalderkirkene i Vestfold har i hovedsak to ting til felles; de er bygd på 1100-tallet, og de er bygd i stein. Unntakene er at Høyjord kirke er en stavkirke, og at steinkirkene på Løvøya og Vassås er reist rundt 1300. Kirkene var bygd av lett tuktet lokal stein, med hogd stein kun i portaler og vindusomramninger. Dette tok tid og krevde fagarbeidere fra utlandet. Rundt Oslofjorden var dette enklere. Det forklarer kanskje den store tettheten av steinkirker i Vestfold. De minste kirkene besto av et rektangulært rom med skip og et noe smalere kor i øst under ett og samme saltak. Den mektige basilikaen var sjelden. Kun Tjølling er bygd over denne lesten, med tredelt skip: To sideskip og et høyere midtskip. Samtlige kirker hadde små vinduer mot sør, til vanlig to eller tre i skipet, og i koret et mot sør og tidvis også et mot øst. Kirkene hadde nesten uten unntak portaler mot vest og sør i skipet, og mot sør i koret. Menigheten sto under messen. Sentralt i koret sto et steinalter kledd med mange lag med fine tekstiler. Noen kirker har hatt sidealter som var viet til spesielle helgener. På disse alterene sto treskulpturer som St. Maria i Hedrum og St. Hallvard i Botne. Bildespråket i veggmaleri og dekor var fullt av symboler som middelaldermennesket tolket. Døpefonten sto ved inngangen. Den var stor og dyp, barnet ble ved dåpen senket helt ned. I koret hang en liten klokke ned fra taket, til bruk under messen. I de kirkene som hadde større klokker, var disse gjerne plassert i et frittstående klokketårn på kirkegården eller like utenfor. Messen var preget av tekstlesninger, bønn og vekselang. Presten brukte vievann og røkelse. På veggene var det malt tolv gygne innvielseskors, tre på hver av veggene.

Med reformasjonen kom betydelige endringer. Kirkene fikk prekestol, og de første altertavlene ble innført. Ny liturgi påvirket kirkenes utforming betydelig. Les mer om Vestfolds middelalderkirker på:

www.kirken.no/tunsberg

ANDEBU KIRKE

Andebu kirke er en langkirke i stein, bygd i romansk stil på 1100-tallet. Kirken er innviet til jomfru Maria og St. Nikolaus med innvielsesdag den 28.februar, årstall ukjent. Kirken var da uten tårn, våpenhus og sakristi. Kirken omtales første gang i et dokument fra 1314. Etter reformasjonen forfalt kirkebygget, men ble restaurert i 1686, tretten år etter at kirken ble innlemmet i Jarlsberg grevskap. En storm ødela i 1701 tårnet. Innbyggerne i Andebu gikk sammen om å kjøpe kirken i 1769, da Jarlsberg-greven solgte kirkene.

Altertavlen er i renessansestil fra 1650. Den ble i 1886 byttet ut med altertavlen fra Mariakirken i Tønsberg, som da var revet, men tavlen ble gjeninnsatt i 1933. Prydforhenget foran alteret er fra 1962. Under henger det gamle som er fra før 1630. Døpefonten i kleberstein er i gotisk stil. Messingfatet i bunnen av fonten har en framstilling av Maria bebudelse.

Steinkirke fra 1100-tallet
Viet Jomfru Maria og St. Nikolaus 28. februar
Døpefont i kleberstein, 1250-1350
Altertavle fra 1650

BERG GAMLE KIRKE

Berg steinkirke framstår i dag som den mest opprinnelige av middelalderkirkene i vårt distrikt, etter restaurering og gjenoppbygging i 1970. Bare portalene og hjørnesteinene er hogd til. Kirken har et avlangt skip og et mindre, firkantet kor. Kirken hadde tre innganger: To for menigheten og en for geistligheten. Murene var fra 1,05 til 1,80 m tykke. Taket var dekket med trespon. Kirken hadde himling, og på loftet i gavlen var det et lite avlukke hvor kirkens kostbarheter ble oppbevart. Den eldste nedtegnelsen over kirkens jordegods er fra 1398, i biskop Eysteins jordebog. Ved rivningen i 1882 fant man en grav i murveggen, to alen ned fra korets møne. Konger ble begravd på denne måten. Lendemennene på godset Manvik i nærheten var å regne som kongelige personer. Under arkeologiske utgravninger i 1968 ble det funnet 324 mynter fra middelalderen, den eldste er fra 1177. Prekestolen er fra 1592. 12 apostelfigurer i tre fra 1600-tallet ble gitt til kirken i 1988.

Steinkirke fra første halvdel av 1100-tallet
Viet til St. Laurentius 6. oktober
Revet 1882 og gjenreist 1970
Runestein innfelt i nordre korbuevegg
Prekestol fra 1592, trefigurer fra 1600-tallet

BORRE KIRKE

Kirken har beholdt sitt middelalderalter i stein. En frodig, barokk altertavle er skåret av treskjærer Abel Schrøder, 1665. Farger og forgylling fra 1741. Prekstolen er i renessanse, med billedframstillinger av dydene: Figur som bærer anker er et bilde på Håpet, en som bærer en vekt: Rettferdighet, den tredje med bjelke: Styrke. Den fjerde med en slange; sannsynligvis et bilde på Visdommen og den femte moren og barnet: Kjærligheten. Dåpsfatet holdes av en svevende engel som fires ned fra taket. På sørveggen henger en kopi av Borrekorsket fra slutten av 1200-tallet. Dette korsket var pilegrimsmål, og i et dansk dokument fra 1405 omtales en valfart som dronning Margrethe beordret utført til "det hellige kors i Borre". Dette korsket har etter all sannsynlighet hengt i korbueåpningen, muligens med et eget alter under. Det kan også ha vært brukt ved prosesjoner. I kirken fins flere eldre malerier av utenlandsk opprinnelse: Motivet Jesus i vinpressen er forholdsvis sjeldent brukt i norske kirker. Maleriet viser til nattverden. Maleriet Jesus og den samaritanske kvinnen er tilbakeført i kirken i nyere tid. Det er bevart store deler av en døpefont, i gotlandsk kalkstein. Denne befinner seg på Oldsaksamlingen. Kirkens middelalderske sørportal er bevart.

Steinkirke fra rundt 1150
Viet St. Olav og St. Nikolaus 30. august
Borrekorsket, originalen er i Oldsaksamlingen
Døpefont fra 1200-1250
Vesentlig restaurert på 1920-30-tallet

BOTNE KIRKE

Opprinnelig var Botne kirke en enkel kirke med tretak innsmurt med tjære. Den hadde ikke tårn over kirkebygningen, heller ikke våpenhus eller sakristi. Kirken ble utstyrt med helgenstatuer og ornamenten i middelalderen. Kirken har to sjeldne treskulpturer fra høymiddelalderen: St. Hallvard og en kvinnelig figur med krone, det er mulig dette er St. Sunniva. St. Hallvardskulpturen er den eldste i Norge (1250-1300) og den eneste kjente som framstiller denne helgenen som ung mann. Nordveggen har kalkmalerier i rødtoner fra 1400-tallet og i blåtoner fra 1600-tallet. Prekestol og altertavle er fra midten av 1600-tallet. Altertavla er delt i fire bildefelter. Den har søyler og gavlformet toppstykke. Ornamentikk ut i flaten på sidene. Kirken ble lagt inn under grevskapet Griffenfeldt i 1673, overført til Jarlsberg grevskap i 1683 og tilbudt allmuen i 1764. I 1767 kjøpte en lokal kjøpmann kirken. Herredsstyret i Botne vedtok å kjøpe kirken i 1859. Ved ombyggingen i 1865 fikk kirken nytt våpenhus med tårn, i tillegg til at interiøret ble endret.

Steinkirke oppført rundt 1150
Viet St Nikolaus 4 april
Vesentlig endret 1865 og 1911
Restaurert på nytt 1941- 47

FON KIRKE

Kirken er fra rundt midten av 1100-tallet. Altertavla fra 1633 og prekestolen fra 1603 er i tidlig renessanse. Denne lokale varianten kalles ofte "Jarlsbergrenessanse". Renessansen kjennetegnes av "konstruktiv klarhet", harmoni og gjerne bruk av arkitekturelementer. Altertavla har et midtfelt med korsfestelsesscene. Dette er omgitt av tolv rektangulære felt som viser apostlene. Øverst et gavlstykke med Jesus-monogrammet IHS, på sidene flat rankeornamentikk. Tavla har blitt endret og restaurert flere ganger. De tolv apostlene er malt i rokokkoens formspråk, under den synlige malingen er det mulig å se konturen av overmalte bokstaver, bibeltekster og apostelnavn. Prekestolens fire apostler er malt i et barokt formspråk. I apostlenes navnfelt har det tidligere stått en latinsk tekst som er tolket til: "Jeg skammer meg ikke ved Christi evangelium, ti det er Guds kraft til frelse for hver den som tror". Oversettelsen er ikke "den tradisjonelle katolske", men en protestantisk. Sammen med evangelistbildene er dette et kraftig vitnesbyrd fra soknets prest i tida rett etter reformasjonen. Døpefontens sokkel og fot er fra nyere tid, mens den omhogde gotlandske sandsteinskummen er fra middelalderen.

Steinkirke fra 1100-tallet
Viet til erkeengelen Mikael 23. mars
Vesentlige endringer i 1873
Restaurert i 1939-41
Kum til døpefont, datert 1200-1225

HEDRUM KIRKE

Hedrum steinkirke er fra første halvdel av 1100-tallet. Årstall for jubileumsfeiring er imidlertid satt til 1060. Hedrum er nevnt som fylkeskirke tidlig på 1000-tallet. Det forutsetter at det da stod en trekirke på stedet. Tidlig på 1100-tallet, etter at trekirken var revet, ble koret og skipet i den nåværende kirken reist. Kort tid etter fikk koret bygget til en apside mot øst. Murene i skipet er opp til 1,90 m tykke. Døpefontens sokkel er fra 1600-tallet. Prekestolen er i renessanse, datert 1589. Altertavla er i frodig barokk, 1660. I kirken finnes det også en treskulptur fra senmiddelalderen, den viser Madonna sittende på himmeltronen. Korsfestelsesgruppen, som består av Kristus på korset, Maria og Johannes, er datert til 1300-tallet. I gulvet i midtgangen og i koret ligger gravplater i støpejern.

Galleriene ble tilført på 1800-tallet og er malt i 1930. Kirkerommet framstår nå som vesentlig restaurert, men kirken har beholdt former og detaljer som peker helt tilbake til den første kristningstid i landet. Hedrum kirke ligger i et helhetlig kulturlandskap med bevarte gravhauger fra førkristen tid og med prestegård vest for kirken.

Steinkirke fra første halvdel av 1100-tallet
Dedisert St. Mikael 14. september
Prekestol fra 1589
Vakre treskulpturer, senmiddelalder
Vesentlig restaurert på 1920-30-tallet

HEM KIRKE

Hem kirke er nevnt første gang i 1392, men den er sannsynligvis oppført allerede på 1100-tallet. Kirken er fylkets minste, bevarte steinkirke fra middelalderen. Hem kirke har beholdt sin vakre plassering i kulturlandskapet. Altertavla er en katekismetavle. Etter reformasjonen var det en viss usikkerhet når det gjaldt bruk av bilder i kirkene, og altertavler med tekst var de aller første dekorasjonene som ble tatt i bruk. Dette er den eneste altertavlen av denne typen som fortsatt er i aktiv bruk i Vestfold. Den viser nattverdens innstiftelse, datert ca. 1600.

Prekestolen har dekorative arkitekturelementer, søyler og buer. Den er fra ca. 1680. Døpefonten er også datert samme tid. Kirken har en gammel kirkestol, den har tidligere tilhørt gården Bækkevar. Et røkelseskar fra middelalderen er bevart i kirken. Røkelsen var en synliggjøring av bønnene som steg opp til Gud. I kirken finnes det også en middelaldersk gravstein i granitt. Den har buet overside og to motstilte kors, utformet i relieff. Steinen har i mange år vært en del av kirkegårdsmuren.

Steinkirke oppført på 1100-tallet
Viet til St. Olav
Galleri bygd i 1686.
Korbuen utvidet i 1887
Restaurering på 1930-tallet

HOF KIRKE

Kirken er en langkirke i stein. Den ble bygd rundt 1150 og er viet jomfru Maria. Navnet Hof indikerer at det har foregått norrøn gudedyrkelse på stedet og at kirken kan ha blitt reist på en storgård som har hatt funksjoner for et større område enn det gården dekket.

Det eldste brevet som omtaler kirken i Hof er datert 1349. Hof kirke hadde, med unntak av sakristiet og antagelig våpenhuset, samme grunnplan som i dag, med den typiske inndelingen i kor og skip som to adskilte rom. Både skipets gavler og korgavlen er i bindingsverk. I koret finnes ansatsen til, eller restene av, et romansk tønnehvelv. Et stort krusifiks i gotisk stil fra omkring 1300 er bevart i kirken. Krusifikset er skåret i furu. Det er 3,1 m høyt og 1,4 m bredt. Altertavlen og prekestolen er fra henholdsvis 1637 og 1649. Altertavlen har fem billedfelter med motiver fra Bibelen. Døpefonten er støpt på Eidsfos jernverk 1833. Tårnet og sakristiet er bygd i 1662. Eierskapet til kirken ble overført til grevskapet Griffenfeld i 1673, men solgt i 1765 til allmuen. Kommunen overtok kirken i 1874.

Steinkirke fra ca. 1150
Viet jomfru Maria
Stort krusifiks i tre fra rundt 1300
Altertavle fra 1637

HØYJORD STAVKIRKE

Stavkirken i Andebu er en av bare tre gjenværende midtmastkirker i Norge. De to andre er stavkirkene i henholdsvis Nore og Uvdal. Høyjord stavkirke har en sentralt plassert midtmast som bærer en "takrytter" med spir. Takrytteren er et tårn, ikke bare et dekorativt innslag. Den sentrale midtmasten symboliserer Kristus, og 12 bærende staver, alle ulike, er de 12 apostlene. Veggene i kirken har en rekke innvielsekors. Under det ene korset på nordveggen er djevelen tegnet, for å minne oss om at det er to åndsmakter. Kirkens fineste klenodium er en bronsefløy som antagelig har stått på kirkespiret helt siden kirken ble bygd. Man tror at det har sittet på et vikingskip. Bronsefløyen ble tatt ned i 1927, og en kopi ble satt opp i stedet. Kirken hadde svalganger fram til 1689, men disse ble bygd inn for å støtte opp taket. Svalgangene ble synlige igjen siste gang kirken ble restaurert, i perioden 1948–1953. Arbeidene ble ledet av arkitekt Otto L. Scheen. Det var under denne restaureringen at man oppdaget at kirken opprinnelig var en såkalt midtmastkirke. Midtstav og takrytter ble rekonstruert i 1952.

Kirkeskipet antas oppført på 1300-tallet
Koret er trolig fra 1100-tallet
Eneste gjenværende av en rekke stavkirker i Vestfold
36 medaljonger under korhvelvet
Gjenåpnet etter siste rekonstruksjon 1953

KODAL KIRKE

Kodal kirke var opprinnelig en langkirke av stein, antagelig bygd på 1100-tallet. Den nevnes første gang i 1339. Omkring 1500 hadde dårlig vedlikehold ført til at kirkeskipets nordvegg og endeveggen mot vest hadde brutt sammen. De ødelagte veggene ble etter hvert erstattet med trevegger. I 1629 hadde kirken fortsatt klokketårn, men da også tårnet forfalt, ble det fjernet, og klokkene ble hengt i sperrene. Da Jarlsberg grevskap ble opprettet i 1673, ble de fleste kirker i Vestfold innlemmet i grevskapet. Grevnen ble kirkens eier eller "patron". I 1689 ble det på grevens ordre holdt en besiktigelse over Kodal kirke. Det resulterte i en større reparasjon og delvis fornyelse av kirken. I 1691 sto den ferdig. Kirkeskipet var bygd opp igjen av tømmer. Koret av stein fikk stå. Kirken fikk galleri og klokketårn, og det ble lagt takstein istedenfor spon på takene. Til dekning av utgiftene betalte greven ut 367 riksdaler. I 1769 kom likevel kirken i Kodal på auksjon. Auksjonarius begynte med 75 daler, og kapellanen i Andebu, Peder Crøger, bød 80. Han fikk, sammen med bøndene i Kodal, tilslaget for denne summen.

Steinkirke fra 1100-tallet
Innlemmet i Jarlsberg grevskap 1673
Kjøpt tilbake av bygdefolket 1769
Restaurert i 1917 og i 1953

LØVØYA KAPELL

Kirken er antagelig bygd rundt 1300, oppført av stein fra stedet. Kirkebygget forfalt mye etter reformasjonen, og lå i mange år i ruiner. Likevel ble det gravlagt folk ved kirken på slutten av 1600-tallet. I 1882 ble ruinene fredet, i 1928 ble restaureringsarbeidet tatt opp. Altersteinen og flere av gulvhellene ble funnet på gårdene omkring og er i dag tilbake på plass. I 1950 kunne Løvøya kapell gjenåpnes til kirkelig bruk. St. Olavs kilde på Løvøya er en av mange olavskilder her i landet. Sagaen forteller at baglerkongen Fillippus døde ved "Lauføyana" i året 1217, og juledag 1223 kom biskop Nikolas Arneson til Løvøya etter harde forhandlinger i Tunsberg. Man antar at de var kommet til Løvøya for å drikke seg helbred og krefter av St. Olavs brønn.

Troen på vannets undergjørende kraft holdt seg lenge. Det fortelles at en matros så sent som i 1820 gikk fra Stavern til Løvøya og tilbake med to flasker kildevann til en marinekaptein som var blitt syk om bord. I dag er brønnen murt opp og restaurert, og på kirketomta ligger den under et skyggefullt tre og forteller sin historie om tro og vantro gjennom kanskje tusen år.

Steinkirke fra rundt 1300
Viet St. Hallvard og St. Martin av Tours 30. juli
St. Olavs brønn, kjent valfartssted
Gjenreist fra ruiner 1928 – 1950
Utsmykning av Hans Gerhard Sørensen og Britt Bakken

NYKIRKE KIRKE

Kirken er en steinkirke i romansk stil, med tårnfot fra rundt 1300 og et nyere påbyggt tårn av tre over tårnfoten. Kirken ble oppført på 1100-tallet, men nevnes første gang i et skriv datert 23. august 1331, der presten Eivind kvitterer for et brev.

På 1400-tallet hadde Nykirke kirke et jordgods av gjennomsnittlig størrelse blant kirkene i Vestfold prosti.

Oslobispen Eystein Aslakson, som var fra Skåne på Nykirke, forteller i 1398 at kirken der hadde part i fem gårder.

I 1769 holdt jarlsberggreven kirkeauksjon. Taksten på kirken ble satt til 400 daler. Sogneprest Sigwad ga bud på 301 daler, men budet ble avslått av greven. Syv år senere gikk 25 mann sammen og kjøpte kirken for 200 daler. Arvingene overlot drøye 100 år senere kirken til Nykirke menighet.

Kirkens altertavle er en kopi av Adolf Tidemann "Jesu dåp" malt av Jens Wang. En vakker madonnastatue fra slutten av 1100-tallet er nå i Oldsaksamlingen i Oslo.

Steinkirke oppført tidlig på 1100-tallet
Viet St. Nikolaus 20. juni
Tårn i tre oppført i 1848
Sakristi påbygget i 1880
Restaurert i 1953

NØTTERØY KIRKE

Steinkirken ble reist i første halvdel av 1100-tallet. Den hadde skip, et smalere og mindre kor og en apsidal avslutning på dette. Rundt 1300 fikk den påbygd tårn i vest. Kirken omtales skriftlig første gang i et dokument fra 1323. Hovedinngangen var på sørsiden av skipet.

Fra 1673 til 1769 tilhørte kirken Jarlsberggreven. Da ble den solgt til Nøtterøy menighet, men det var fem nøttlendinger som betalte den og ble stående som eiere.

Ved kraftige om- og påbygginger på 1800-tallet fikk kirken det korsformede grunnplan den har i dag.

Av middelalderkirken er kun tårnet og skipet bevart. Man finner flere grovt tilhogde relieffer i steiner i kirkens yttermur. Disse kommer trolig fra den revne korportalen. Døpefonten har sokkel av kalkstein fra 1200-tallet fra Gotland.

Steinkirke fra ca 1100-tallet
Viet jomfru Maria 16. august
Relieffer i kirkens yttermur
Døpefont med sokkel i
gotlandsk kalkstein, 1200-1225

RAMNES KIRKE

Kirken ble reist en gang på 1100-tallet. Den skal ligge på sagatidens Re, kamplass for slaget i Re, som sto mellom kong Magnus og birkebeinerne. De første århundrene var den uten våpenhus, sakristi og tårn. De store vinduene kom på 1600-tallet. Kirken har hatt to portaler på sørveggen; en i skipet og en "presteinngang" i koret, samt en portal vest i skipet. Muligens har det også vært et sidealter mot sørveggen i skipet. Dette kan ha blitt fjernet i forbindelse med reformasjonen: Ikke bare for å fjerne en "naturlig" helgenplass, men også for å gi plass til de faste benkene som kom med prekenen og prekestolen. Prekestolen er av den eldste typen, satt sammen av arkitekturelementer og bildefelt. De bevarte feltene viser Kristus Frelseren og de fire evangelistene. Altertavlen fra 1600-tallet har nattverden med innstiftelsesordene som sentralt midtmotiv. Dette feltet er omgitt av 16 mindre felt med apostlene, billedgjøring av dydene, Kristus Frelseren og kongemonogram.

Steinkirke fra 1100-tallet

Viet til St. Peter og St. Paul 7. mars

Døpefontens sokkel i gotlandsk kalkstein er fra 1200-1250

Alter og prekestol fra 1600-tallet

SANDE KIRKE

Sande kirke ble oppført på 1100-tallet. Kirken har tykke steinmurer og var opprinnelig uten tårn. Koret ble utvidet i seinmiddelalderen, og den fikk på et tidspunkt bygd til halvrunde alternisjer i skipets østvegg. Den hadde jordgulv og vinduer i selve skipet. Døpefonten er av romansk type, hugget i kleberstein ca 1175-1250. Tårnet ble bygget i 1631. Kirken, med alle dens inntekter, ble i 1673 overført til Jarlsberg grevskap, men solgt til storbøndene i bygda i 1765. I 1783 brant kirken, slik at bare murene sto igjen. Lite av inventaret ble reddet ut. Kirken ble gjenreist med utgangspunkt i de gamle murene. Tårn og sakristi ble oppført i tre. Tårnet ble oppført ved hovedinngangen. Kirken fikk nå 600 sitteplasser.

Altartavlen og prekestolen er i rokokkostil. Kirken gjennomgikk en hovedreparasjon i 1860, da kirken ble avpusset med sement innvendig og utvendig. Ved ny oppussing i 1922 ble kirken hvitkalket både utvendig og innvendig. I 1955 ble den innvendige sementpussen hugget vekk i koret. I den forbindelse avdekket man de to sidealtrene som ikke hadde vært i bruk på flere hundre år.

Langkirke i stein
Oppført på 1100-tallet
Viet St. Maria 7.mars
Skadet i brann 1783
Altartavle 1783

SEM KIRKE

Sem steinkirke ble oppført i første halvdel av 1100-tallet. Det har stått en trekirke der tidligere, for Sem nevnes som fylkeskirke allerede på 1000-tallet. Det kan ha vært i denne kirken Olav den hellige hørte messen da Rørek prøvde å ta livet hans, men mer sannsynlig skjedde attentatforsøket i Lavranskirken i Tønsberg. Det var i Sem kirke Harald Gille gikk på glødende plogjern for å bevise at han var bror av Sigurd Jorsalfar, og det var her baglerkongen Erling Steinvegg bar glødende jernplater for å bevise sin kongsrett. Det opprinnelige navnet på Sem er Sæheimr, gården ved sjøen eller fjorden. Navnet var knyttet til gården, i dag Jarlsberg, som sannsynligvis var kongsgård allerede i fylkeskongenes tid. Senere bodde rikskongene her når de besøkte Vestfold. Fra tidlig 1500-tall er det bevart noen figurer fra en altertavle, og fra samme periode finnes en stor, skåret figur av Madonna med barnet. I tillegg har kirken et krusifiks fra første del av 1300-tallet. Prekestolen i Sem kirke er et klenodium fra 1592. Den har en skåret datering med akantus og medaljonger. Kirken ble utvidet i 1690 og i 1770. Omkring 1680 fikk kirken en lysekroner, gitt av Griffenfelds forvalter, Hans Erik Trischler. Den henger nå over orgelgalleriet. I 1956 ble en altertavle fra Christian IV's tid rekonstruert.

Langkirke i stein, viet St. Olav 14. juni
Bygd i første halvdel av 1100-tallet
Prekestol i tre fra 1592
Kristusfigur over korbuen, tidlig 1300-tallet
Vakre middelalderskulpturer i tre fra tidlig 1500-tallet

SKJEE KIRKE

Steinkirken fra 1100-tallet hadde i middelalderen både sørportal og vestportal. I 1664 ble sørportalen murt igjen, og kirken fikk faste benker. Våpenhuset ble flyttet til inngangen mot vest. I 1846 ble det bygd nytt vesttårn i tre, og kirken fikk tre store vinduer mot sør. Innvendig kom gallerier i to etasjer både på vestveggen og nordveggen.

I 1932 ble kirken restaurert. Prekestol og altertavle ble tilbakeført. Det ble bygd nytt kor, det gamle gikk inn i det nåværende kirkeskip. Nytt tårn i stein kom i 1936.

Motivene på altertavla fra ca 1770 følger det tradisjonelle oppsettet med nattverden, korsfestelsen og Jahve øverst. Med reformasjonen kom prekestolen inn i kirkene, denne renessanseprekestolen er merket med årstallet 1604.

Dekorative arkitekturelementer omgir symboler for de fire evangelistene. Benevnelsene samsvarer ikke med bildene, de har sannsynligvis stått i en annen rekkefølge tidligere. Dåpsfatets hovedmotiv viser til legenden om den hellige Kristoffer, "Kristusbæreren". Langs kanten hjortedyr og en enhjørning, symboler for Kristus.

Steinkirke oppført på 1100-tallet
Vesentlig endret i 1664 og 1846
Prekestol fra 1604
Altertavle fra ca 1770

STYRVOLL KIRKE

Denne lille steinkirken ble oppført rundt midten av 1100-tallet og består av et rektangulært skip og et ganske kvadratisk kor. Utvendig har koret rett avslutning mot øst, men innvendig framtrer det med en apside, en buet avslutning.

Middelalderalteret i stein er fortsatt bevart i denne kirken. Det er også mulig å se en nisje i det, sannsynligvis til oppbevaring av alterets utstyr.

Altartavlen er i renessansestil med utskårne arkitektur-elementer i tre etasjer og gavlformet toppstykke. Bildefeltene viser bibelske motiver, sentralt er korsfestelsen. Nederste felt framstiller vanligvis nattverden, framstillingen her er ganske utradisjonell. Maleriene er sannsynligvis yngre enn selve tavla, som ble malt i 1734. Prekestolen er også i renessanse. På 1600-tallet fikk preknene fast plass i gudstjenesten. Galleriene kom på 1800-tallet, aktualisert av den nye kirkeloven som hadde bestemmelser for antall plasser i en kirke etter folketall.

Steinkirke oppført på midten av 1100-tallet
Ny himling i koret og dekorasjon av korbuen, 1600-tallet
Galleri og to ovner, 1800-tallet
Varsom restaurering av overflater, 1970-tallet

TANUM KIRKE

Tanum er en steinkirke i tidlig romansk stil, oppført i første halvdel av 1100-tallet. Den halvrunde koravslutningen er noe yngre. I følge tradisjonen ble kirken bygd rundt en tidligere trekirke. Kirken er viet til St. Olav, hans navn sto malt med middelalderske bokstaver på den nordre vegg. Kirken hadde tre innganger, en på sydsiden av koret, en større, nå gjenmurt, på sydsiden av skipet og en mindre på vestsiden. Alle portalene kunne bli benyttet ved prosesjoner. Sørportalen i koret var kun for de geistlige, de to portalene i skipet var innganger til menighetens del av kirken. I kirken sto tidligere treskulpturene av Madonna med barnet (1270-1300), Anna selv tredje: Anna med sin datter Maria på fanget, som selv har Jesus på fanget (ca. 1520) og av St. Olav (rundt 1250). Trolig har to av disse vært plassert i alternisjene i skipets østvegg. Figurene er nå i Oldsaksamlingen i Oslo, men en kopi av Olavsskulpturen ble satt opp i kirken til 1000 års jubileet i 1988. Døpefonten av gotlandsk kalkstein er fra begynnelsen av 1200-tallet. Gulvet i våpenhuset besto av en stor steinhelle. Den ligger nå foran tårningangen. Kirken hadde i utgangspunktet ikke tårn. Klokketårn ble bygget i 1850. En av kirkeklokkene er fra ca 1250. Siste halvdel av 16. århundre fikk kirken flere vinduer, den fikk prekestol - og galleri for husmenn, tjenere og innerster.

Bygget i første halvdel av 1100-tallet, i tidlig romansk stil
Gotiske treskulpturer (1400-tallet) er i Oldsaksamlingen, Oslo
Innviet til St. Olav 12. oktober
Kopi av Olavsskulpturen (ca. 1250) i kirken
Døpefont fra 1200-1225
Glassmalerier av Emmanuel og Per Vigeland

TJØLLING KIRKE

Tjølling kirke ble reist en gang tidlig på 1100-tallet. Majestetisk, allerede da den ble oppført som en romansk basilika.

Et dominerende tårn raget opp over midtpartiet. Midtskipet har vært omtrent dobbelt så høyt som sideskipene.

Inne i kirken sto høye pilarrekker mellom hovedskip og sideskip. Kirken er flere ganger blitt sterkt ombygd. Første gang var etter en brann i 1360-årene. Et kraftig jordskjelv i 1755 gjorde igjen stor skade på kirkebygget. Kirken ble gjenreist i 1760-årene, og en ny og omfattende restaurering 1860-61 ga kirken sitt nåværende utseende.

Tjølling kirke har et inventar som tydelig illustrerer ulike epoker i europeisk stilhistorie. Renessansens ro, barokkens overdådighet og rokokkoens spinkle linjer gjenfinnes i kirkens inventar. Langs ytterveggene ser man steinarbeider fra kirkens aller eldste tid, i form av en rekke figurer og masker rundt dørportaler og vinduer. På kirkens østvegg er innmurt et vakkert keltisk kors. På sakristiets yttervegg et solur fra 1691.

Steinkirke i rundbuestil oppført første halvdel av 1100-tallet
Innviet til jomfru Maria og St. Mikael 17. oktober
Altertavle fra 1632 og prekestol fra 1598
Nøstetangen lysekrone fra 1757
Særpreget 1700-talls dåpshus

VASSÅS KIRKE

Kirken er en liten steinkirke fra ca. 1300, en rektangulær bygning der koret var adskilt kun ved en skranke eller et forheng. Vassås omtales som eget sogn i et diplom fra 1392. Kirken omtales som annekskirke i 1591. Skipet er den eldste bevarte delen av den nåværende kirken. Kirkebygget forfalt, men fikk i 1689 gjenreist tårn og tak. Prekestolen i Vassås kirke er fylkets eldste, fra 1588. Den har latinske inskripsjoner. Kirken ble overført til grevskapet Griffenfeld i 1673, men ble kjøpt for 175 riksdaler av sognets allmue i 1767. Kommunen overtok i 1876. Koret er bygget til i 1846, mens våpenhuset ble bygget i 1983. Kirken ble restaurert i 1905. Dagens altertavle er fra 1912, men restaureringsarbeider pågår på kirkens gamle altertavle fra 1696. Kirkeskipet i taket er en miniatyr-seksring, bygd av Hans Liasjø. Den tolvarmede lysekronen er fra 1931. Kirken fikk sitt første orgel i 1920. Dette orgelet var i bruk til ut på 1980-tallet, da det nye orgelet var på plass.

Steinkirke oppført rundt 1300

Fylkets eldste prekestol, 1588

Altertavle fra 1696

To kirkeklokker fra 1797 og 1937

Kirken ble restaurert i 1698 og i 1905

VÅLE KIRKE

Våle kirke er oppført på 1100-tallet. Kirken er bygd i stein, i romansk stil med rundbuer i vinduer og portaler. Den hadde rektangulært skip, og det smalere koret var utvendig rett avsluttet men innvendig apsidalt. Da Våle kirke sto ferdig, hadde den verken tårn med våpenhus eller sakristi. Høyt oppe på veggene i skip og kor slapp smale glugger inn litt dagslys. Kirken fikk etter hvert, i likhet med andre middelalderkirker i Vestfold, trolig klokketårn, eller takrytter, midt på skipet. Kirkens sørportal er fremdeles intakt. Da kirken ble forlenget mot øst ble det gamle koret revet.

Kirken har en stor renessansealtertavle fra ca 1650 med fire malerier nederst og to høyere oppe. Formspråket kalles gjerne "Jarlsbergrenessanse". Feltene er satt sammen med arkitekturelementer. En frodig omramming med akantus er sannsynligvis noe yngre. Den middelalderiske døpefonten er i stein og oppbevares i Oldsaksamlingen. Over korbuen er det en nyere kalvariegruppe, en korsfestelsesgruppe med Maria og Johannes, utført av Stinius Fredriksen. Frøydís Håvardsholm har laget glassmaleriet i koret. I utstillingen på Oldsaksamlingen står en døpefont i gotlandsk kalkstein, datert til 1200-1225, som skal ha hørt hjemme i Våle kirke.

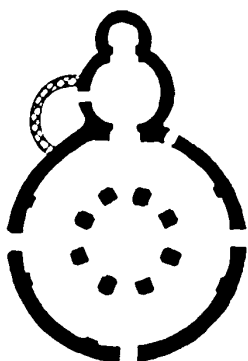
Steinkirke oppført ca 1100
Viet til St. Olav 8. juli
Fornyet og utvidet 1683-1747
Altertavle fra 1650
Tårn oppført 1871

OLAVSKIRKEN

St. Olavs kirke i premonstratenserklosteret helt sør i middelalderbyen var Norges eneste og Nordens største rundkirke. Trolig ble kirken oppført som et første ledd i opprettelsen av klosteret, mest sannsynlig i tiden 1160 – 1180. Vi vet at premonstratensermunkene i 1191 ble underholdt av Mikaeliskirkens inntekter. Dette mer enn antyder at det var en konge som fikk munkene til Tønsberg og som bistod dem med etableringen. Slik sett kan en si at denne kongen fikk bygd Olavskirken. Men hvilken konge? Mest trolig Magnus Erlingsson, eller hans far Erling Skakke. Premonstratenserordenens munkere var meget velkolerte, og de har trolig bistått kongen både administrativt og politisk. I tillegg var de hans åndelige veiledere. Selve kirken har et sirkelformet skip, et rundhus, delt i midtrom og omgitt av åtte arkadepillarer. Mot øst fulgte et mindre, sirkelformet kor og som avslutning en halvsirkelformet apside. På nordsiden av koret ble det rundt 1300 føyd til et halvrunder sakristi. Klosteret ble sekularisert i 1532, og selve klosteranlegget ser ut til å ha blitt ødelagt av brann i 1536.

Tønsberg sentrum , ved biblioteket
Oppført på 1100-tallet
Norges eneste rundkirke
Sekularisert i 1532
Ødelagt i bybrannen 1536

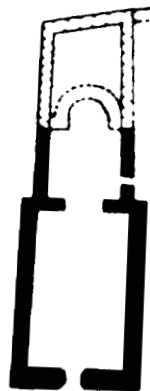

PETERSKIRKEN

St. Peters kirke i Tønsberg sto der Øvre Langgate nå går, nordvest for krysset Øvre Langgate - Møllegaten. Kirken ble bygd i stein tidlig på 1100-tallet. Mest sannsynlig har det stått en trekirke på stedet før steinkirken ble reist – det er uansett dokumentert graver som er ødelagt av fundamenteringen for steinkirken, og som derfor må være eldre enn denne. Datering av gravene gjør det rimelig å anslå at en eldre gravplass var i bruk allerede på 1000-tallet. Denne kirkegården ble anlagt helt i utkanten av bybebyggelsen, så da kirkegården etter hvert måtte utvides, skjedde dette i første rekke østover/oppover. Mest sannsynlig ble den første kirken bygd som privatkirke av en velstående person i byen.

Kirken hadde nok allerede i utgangspunktet en form for sogn, og på 1300-tallet hørte både bygårder og gårder på Bytangen til Peterskirkens sogn. Senest i løpet av 1200-tallet ble den trolig innlemmet i Kirkens organisasjon og ble en regulær sognekirke, og i første halvdel av 1400-tallet hadde den ikke lenger egen prest. Ved bybrannen i 1536 brant den fullstendig og ble da lagt øde.

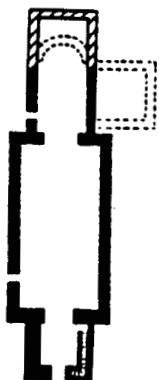
Tønsberg sentrum
Øvre Langgate
Trekirke 1000-tallet
Steinkirke 1100-tallet
Ødelagt i bybrannen 1536

MARIAKIRKEN

Mariakirken sto der Torvet i dag ligger, i dets sørøstre del, og kirkegården strakte seg fra Storgaten til Øvre Langgate og nesten bort til Torvets nordvestside. Kirken var en romansk steinkirke bygd rundt midten av 1100-tallet eller noe tidligere. Mariakirken var mye lik Peterskirken lenger nord i byen. Rundt 1300 fikk både Mariakirken og Peterskirken koret forlenget mot øst, og i tillegg fikk Mariakirken oppført et sakristi inntil koret på nordsiden. Mariakirken hadde et tårn i vest, og dette hørte trolig til den eldste bygningsfasen. Etter Svartedauden ble Mariakirken og Peterskirken slått sammen til ett sognekall. Presten satt i Mariakirken. Som Lavranskirken og Peterskirken hadde også Mariakirken sogn utenfor byen i tillegg til bysognet, nemlig på nordre Nøtterøy. Og som Peterskirken ble nok også Mariakirken bygd som privatkirke i byggherrens bygård. Mariakirken overlevde bybrannen i 1536. Midt på 1800-tallet sto den nye domkirken ferdig, og i den sammenheng ble Mariakirken revet for å spare penger. Tomten ble benyttet til nytt rådhus og ny politistasjon.

Tønsberg sentrum,
torvets sørøstre del
Oppført i stein på 1100-tallet
Utvidet på 1300-tallet
Revet i 1864
Gjenstander på Fylkesmuseet

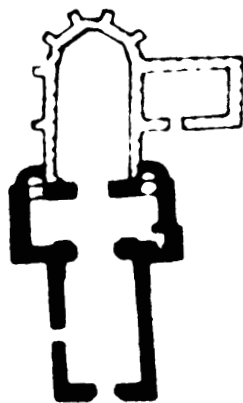

MIKAELSKIRKEN

St. Mikael's kirke på Tunsberghus ble oppført rundt midten av 1100-tallet og var opprinnelig nærmest som et kongelig borgkapell å regne. Kirken er nevnt i skriftlige kilder første gang i 1191. Da var det premonstratensermunkene nede i byen som fikk lov å benytte kirkens inntekter til eget formål, trolig i forbindelse med deres etablering av et kloster i Tønsberg. I 1308 fikk kong Håkon V Magnusson tillatelse fra pave Clemens V til å opprette en egen kirkeorganisasjon med utgangspunkt i 14 av de kirker og kapeller som kongens forfedre hadde latt bygge, derunder Mikaelskirken.

I 1317 var det ved denne kirken en prost, fire korprester, to diakoner, en klokker samt hjelpere. Kirken ble mest sannsynlig ødelagt, sammen med festningsanlegget, av svenske soldater i 1503, og den forble en ruin fram til restaurering i 1878 og 1947. Kirken skiller seg bygningsmessig ut fra samtlige av de regulære norske sognekirker. De beskjedne bevarte murrestene viser at kirken ble bygd som en mindre utgave av den norske, store kirketyper med tverrskip, apsider, sentraltårn og basilikalt skip.

Tønsberg, Slottsfjellet
Oppført på 1100-tallet
Borgkapell for Tunsberghus
Viet til St. Mikael

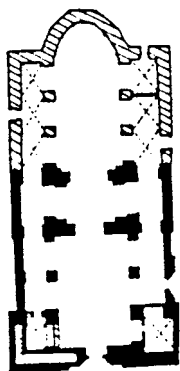
LAVRANSKIRKEN

St. Lavrans kirke i Tunsberg sto der dagens domkirke står, og rester av kirken er funnet under kirkegulvet. En kirke i Tunsberg nevnes ca. 1018 i sagaen om Olav den hellige, og ut fra sammenhengen gir det god mening å se for seg at dette var Lavranskirken, men da i form av en trekirke.

Den Lavranskirken vi kjenner til fra tidlig 1100-tallet var en kirke bygd i stein, og det kan se ut til at alle steinene var glatthogde kvaderstein – noe som må ha gitt bygningen et svært fornemt preg.

I andre halvdel av 1200-tallet ble koret vesentlig endret, trolig fordi det da kom flere prester i kirken. Kirken liknet mye på domkirkene – særlig den på Hamar. På grunnlag av dette har enkelte historikere antydnet at det eldste bispesetet på Østlandet kanskje lå i Tunsberg, med gården på Teie som bispesidens og Lavranskirken som domkirke.

Ca 1400 hadde Svartedauden, prestemangel og Kirkens behov for omorganisering gjort Lavranskirken til regulær sognekirke for nordre delen av Tunsberg. Kirken brant i 1683, men ble reparert. Derimot møtte den sitt endelikt tidlig på 1800-tallet.

Tønsberg, under dagens domkirke
Oppført i stein på 1100-tallet,
utvidet på 1200-tallet
Opprinnelig gårdskirke på gården Tunsberg
Storhetstid på 1300-tallet
Revet 1811-14 bl.a. fordi bygget var for "papistisk"

Middle Age Churches in Vestfold

Andebu Church

Stone Church built in the 1100's. Dedicated to the Virgin Mary and Saint Nicholas 28th February. Baptismal font made of soapstone, dated between 1250-1350. Altarpiece from 1650.

Berg old Church

Stone Church dated to the first half of 1100's. Dedicated to Saint Lawrence 6th October. Pulled down in 1882 and rebuilt in 1970. Rune inscription situated at the northern part of the chancel arch. Pulpit from 1592, wooden figures from the 1600's.

Borre Church

Stone Church from approx. 1150. Dedicated to Saint Olav and Saint Nicholas 30th August. The Borre cross, the original is kept in the Museum of Cultural History. Baptismal font dated 1200-1250. Considerable restorations made during the 1920's and 1930's

Botne Church

Stone Church built approx. 1150. Dedicated to Saint Nicholas 4th April
Considerable changes made in 1865 and 1911. Restoration from 1941-47.

Fon Church

Stone Church from the early 1100's. Dedicated to the Archangel Michael 23rd March. Considerable changes made in 1873. Restoration from 1931-41. The font's stone basin dates from 1200-1225

Hedrum Church

Stone Church from the first half of the 1100's. Dedicated to Saint Michael 14 September. Pulpit dated 1589. Beautiful wooden sculptures, late middle-ages. Considerable restorations made during the 1920's and 1930's.

Hem Church

Stone Church built during the 1100's. Dedicated to Saint Olav. Gallery built in 1686. Chancel arch extended in 1887. Restorations made during the 1930's.

Hof Church

Stone Church dated approx. 1150. Dedicated to the Virgin Mary. A large wooden crucifix from around 1300. Altarpiece from 1637.

Høyjord stave Church

Nave thought to be from the 1300's. Chancel is probably from the 1100's. The only remaining stave church from a large number built in Vestfold. 36 medallions under the chancel vault. Reopened in 1953 after the last reconstruction.

Kodal Church

Stone Church from the 1100's. Incorporated in the Jarlsberg Estate in 1673. Repurchased by the local people in 1769. Restored in 1917 and in 1953.

Løvøya Chapel

Stone Chapel dated approx. 1300. Dedicated to Saint Hallvard and Saint Martin of Tours 30th July. Saint Olavs Well - a well known pilgrimage site. Rebuilt from the ruins 1928 - 1950. Decorations by Hans Gerhard Sørensen and Britt Bakken.

Nykirke Church

Stone Church built during the early 1100's. Dedicated to Saint Nicholas 20th June. Wooden tower built in 1848. Sacristy added in 1880. Restored in 1953.

Nøtterøy Church

Stone Church from approx. 1100. Dedicated to the Virgin Mary 16th August. Reliefs in the church's outer wall. Baptismal font with base made of limestone from Gotland, 1200-1225.

Ramnes Church

Stone Church from 1100. Dedicated to Saint Peter and Saint Paul 7th March. Baptismal font's base made of limestone from Gotland, 1200-1250. Altar and pulpit from the 1600's.

Sande Church

Long Church made of stone. Built during the 1100's. Dedicated to Saint Maria 7th March. Damaged by fire in 1783. Altarpiece 1783

Sem Church

Long church made of stone, dedicated to Saint Olav 14th June. Built during the first part of the 1100's. Wooden pulpit dated 1592. Figure of Christ over the Apse from the early 1300's. Beautiful wooden medieval sculptors from the early 1500's.

Skjee Church

Stone Church built during the 1100's. Considerable changes made in 1664 and 1846. Pulpit from 1604. Altarpiece from approx 1770.

Styrvoll Church

Stone Church built during the middle of the 1100's. New panelled ceiling in the chancel and decorations in the chancel arch from the 1600's. Gallery and two ovens from the 1800's. Careful surface restorations undertaken during the 1970's.

Tanum Church

Built during the first part of the 1100's in early romantic style. Gothic wooden sculptors from the 1400's at the Museum of Cultural History in Oslo. Dedicated to Saint Olav 12th October. Copy of Olav's sculpture (dated approx. 1250) in the church. Baptismal font dated 1200-1225. Stained glass paintings of Emmanuel and Per Vigeland.

Tjølling Church

Stone Church in round arched style built during the first half of the 1100's. Dedicated to the Virgin Mary and Saint Michael 17th October. Altar piece from 1632 and pulpit from 1598. Nøstetangen chandelier from 1757. Baptism chamber characteristic of the 1700's.

Vassås Church

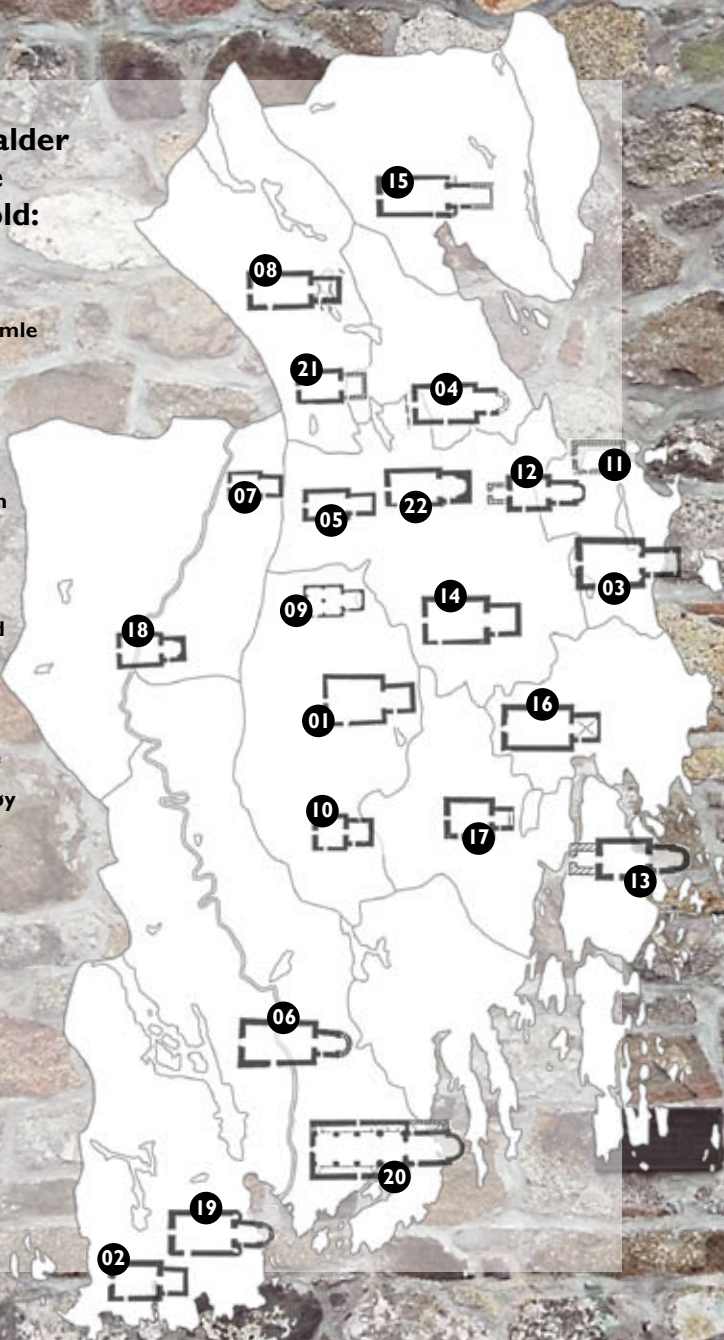
Stone Church built approx. 1300. The oldest pulpit in the county dated 1588. Altarpiece from 1696. Two church bells from 1797 and 1937. The church was restored in 1698 and in 1905.

Våle Church

Stone Church built approx. 1100. Dedicated to Saint Olav 8th July. Renovated and extended from 1683-1747. Altarpiece from 1650. The tower was built in 1871.

Middelalder kirkene i Vestfold:

- 01 Andebu
- 02 Berg gamle
- 03 Borre
- 04 Botne
- 05 Fon
- 06 Hedrum
- 07 Hem
- 08 Hof
- 09 Høyjord
- 10 Kodal
- 11 Løvøya
- 12 Nykirke
- 13 Nøtterøy
- 14 Ramnes
- 15 Sande
- 16 Sem
- 17 Skjee
- 18 Styrvoll
- 19 Tanum
- 20 Tjølling
- 21 Vassås
- 22 Våle

VESTFOLD
FYLKESKOMMUNE

DEN NORSKE KIRKE